

Biblioteka
KYKLOS

TIM *press*

© TIM press d.o.o., Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana.

Marijana Grbeša

Berto Šalaj

Dobar, loš ili zao?

Populizam u Hrvatskoj

Zagreb, 2018.

„Jedini protuotrov desetljeću katastrofalne vladavine
šačice elita hrabro je uvođenje narodne volje. Oko sva-
ke važne teme koja muči ovu zemlju narod ima pravo,
a vladajuća elita ne. Elite griješe u vezi s porezom,
veličinom vlade, trgovinom, imigracijom, vanjskom
politikom.“

Donald J. Trump, *The Wall Street Journal*,
14. travnja 2016.

Sadržaj

Predgovor (Kirk A. Hawkins)	7
Uvod	9
PRVO POGLAVLJE: Povijest populizma	21
DRUGO POGLAVLJE: Suvremena razumijevanja populizma	29
<i>Populizam kao znanstvena tema</i>	30
<i>Populizam kao politička ideologija</i>	38
TREĆE POGLAVLJE: Inkluzivni pristup populizmu	45
<i>Populizam kao politička metaideologija</i>	46
<i>Inkluzivni pristup populizmu</i>	50
<i>Populizam, nacionalizam i tehnokracija</i>	65
ČETVRTO POGLAVLJE: Tipovi populizma	77
<i>Sjedinjene Američke Države</i>	86
<i>Latinska Amerika</i>	90
<i>Europa</i>	92
PETO POGLAVLJE: Uzroci jačanja populizma	139
<i>Strukturni razlozi jačanja populizma</i>	142
<i>Politički akteri kao činitelji jačanja populizma</i>	155

ŠESTO POGLAVLJE: Populizam i mediji	159
<i>Populizam medija</i>	162
<i>Populizam putem medija</i>	168
<i>Populizam i digitalni mediji</i>	173
SEDMO POGLAVLJE: Populizam u Hrvatskoj	181
<i>Tri studije o populizmu u Hrvatskoj</i>	184
<i>Prva studija: Mapiranje stanja</i>	190
<i>Druga studija: Populizam na predsjedničkim izborima</i> 2014./2015.	205
<i>Treća studija: Populizam Mosta na parlamentarnim</i> izborima 2015. godine	216
<i>Kakav je populizam u Hrvatskoj?</i>	227
OSMO POGLAVLJE: Populizam i (liberalna) demokracija:	
prijetnja ili korektiv?	237
<i>Populizam kao prijetnja suvremenoj (liberalnoj)</i> <i>demokraciji?</i>	243
<i>Populizam kao korektiv suvremenoj (liberalnoj) demokraciji?</i>	251
<i>Populizam i (liberalna) demokracija: empirijska istraživanja</i>	257
Zaključak	263
Zahvale	269
Literatura	271
Popis slika, tablica i grafova	295
Dodatak	297
Imensko kazalo	303
O autorima	306

Predgovor

Istraživanja populizma sve više se globaliziraju. Ono što se nekada istraživalo u okviru izoliranih napora stručnjaka za pojedine zemlje, danas se kroz koordinirane analize, korištenjem brojnih metoda, istražuje u mnogim zemljama. Dokaz takve globalizacije je i činjenica što pišem predgovor knjizi o populizmu u Hrvatskoj. Specijaliziran sam za politiku Latinske Amerike i do prije nekoliko godina nisam mogao niti zamisliti da će mi se pružiti ovakva prilika. Međutim, kako su se populističke snage proširile diljem svijeta, znanstvenici poput mene smatrali su izuzetno bitnim da ujedine snage i podijele svoje podatke i ideje. Iako su moji osjećaji prema globalnom širenju populizma podijeljeni, zadovoljan sam kad vidim našu globalnu mrežu znanstvenika. Naša je suradnja izuzetno produktivna i osigurava šire uvide u prirodu populizma te otvara prostor za učinkovitija i usklađenija istraživanja. Zahvaljujući toj suradnji uspostavljen je niz izvrsnih, međuregionalnih prijateljstava koja izuzetno cijenim.

Međutim, kako se istraživanje populizma intenzivira i širi, ono se na neki način mora vratiti u pojedinačne zemlje i lokalne zajednice. Rezultati naših istraživanja moraju biti dostupni lokalnim publikama, na njihovom jeziku i primijenjeni na politiku koja ih se najviše tiče. Samo tada će taj novi znanstveni iskorak u istraživanju populizma biti zaista koristan.

Ova knjiga čini upravo to. Marijana i Berto uložili su impresivan napor kako bi dali pregled rezultata istraživanja populizma i poslali poruku hrvatskoj publici. Knjiga se uglavnom usredotočuje na ideacijski pristup populizmu koji se bavi idejama koje se nalaze u središtu svake populističke stranke ili pokreta. No, prava vrijednost knjige je što se ona kroz kompetentan pregled literature i sofisticiranu, originalnu studiju populizma u Hrvatskoj ne obraća samo znanstvenicima, već predstavlja atraktivan i koristan materijal za studente, kreatore javnih politika i široku javnost. Svi čitatelji u ovom će štivu naći pouzdan i precizan pregled različitih pristupa populizmu.

Nadam se da će djela poput ovog imati utjecaj na sve naše zajednice. Jedna od teza u knjizi je da je populizam inherentan demokraciji. Sve dok demokratske vlade ne budu ispunile vlastite ideale, javljat će se populistički pokreti koji će ih provocirati. Iako je to neizbježno pa čak i korisno, istovremeno nosi strašne rizike za institucije slobode koje cijenimo u demokraciji. Kao što pokazuje analiza u ovoj knjizi, Hrvatska nije imuna na populizam i rizike koje on nosi. Njezini građani i političari moraju naučiti kako prevladati te opasnosti, prepoznajući slabosti svoje demokracije i kreirajući rješenja kojima će izbjeći najdestruktivnije učinke populizma. Ova je knjiga i podsjetnik da znanstvena istraživanja mogu pružiti rješenja za te izazove, posebno kada znanstvenici surađuju i razmjenjuju svoje spoznaje.

Kirk A. Hawkins
Brigham Young University

Uvod¹

„Sablast kruži svijetom: sablast populizma“ (Ionescu i Gellner, 1969a: 1). Uvodna je ovo rečenica zbornika radova s međunarodne znanstvene konferencije o populizmu, održane 1967. godine u Londonu. S odmakom od 50 godina, možemo tvrditi kako je ondašnja zabrinutost bila preuranjena te kako tada izrečena teza puno bolje opisuje aktualne političke procese i rasprave u različitim dijelovima svijeta. Tako je, primjerice, u travnju 2010. godine tadašnji predsjednik Europskog vijeća Herman von Rompuy u intervjuu za *Frankfurter Allgemeine Zeitung* izjavio da jačanje populizma smatra najvećom prijetnjom budućnosti Europe. Slično je 2017. godine ustvrdio predsjednik Europske komisije Jean-Claude Juncker koji je rekao kako je Europska unija u sukobu s galopirajućim populizmom. I aktualni predsjednik Vlade Republike Hrvatske Andrej Plenković, odgovarajući na pitanje parlamentarnih zastupnika u travnju 2017. godine najavio je kako će jedna od glavnih zadaća njegove Vlade biti borba protiv populizma i demagogije.

¹ Ova knjiga rezultat je višegodišnjeg bavljenja temom populizma tijekom kojeg smo neke uvide i spoznaje objavili u vidu članaka i poglavlja u knjigama ili ih izložili na međunarodnim znanstvenim konferencijama. Knjiga, gledano u cjelini, predstavlja izvorno i originalno djelo, no u njoj su korišteni prerađeni i doručeni dijelovi nekih prethodno objavljenih članaka, poglavlja u zbornicima i izloženih prezentacija. U knjizi su korišteni dijelovi sljedećih članaka: „Šuvremeni populizam“ (Berto Šalaj, Anali Hrvatskog politološkog društva, 2012); „Budućnost suvremenih društava: iliberalne demokracije ili liberalne autokracije?“ (Berto Šalaj, Političke perspektive, 2014); „Textual Analysis of Populist Discourse in 2014/2015 Presidential Election in Croatia“ (Marijana Grbeša i Berto Šalaj, Contemporary Southeastern Europe, 2016); „Key Lessons of the 2017 Local Elections in Croatia“ (Marijana Grbeša i Berto Šalaj, Contemporary Southeastern Europe, 2017); „Što je populizam i kako ga istraživati?“

Brojni političari i analitičari nazvali su dva najkontroverznija politička događaja 2016. godine, pobjedu Donalda Trampa na predsjedničkim izborima u Sjedinjenim Američkim Državama i Brexit, referendumsku odluku britanskih građana da napuste Europsku uniju, trijumfom populističke propagande i demagogije, koji može ugroziti stabilnost globalnog političkog poretka. Stoga su 2017. godinu ti političari i analitičari dočekali sa zebnjom, strahujući da će populistička pošast personalizirana u Geertu Wildersu i Marine Le Pen, u slučaju dobrih rezultata na nizozemskim parlamentarnim i francuskim predsjedničkim izborima, ugroziti političku i demokratsku stabilnost tih država, a time i Europske unije.

Takve i slične primjere korištenja pojma populizam možemo pronaći svakodnevno, pri čemu se, ako se iz političkog prebacimo u istraživački diskurs, nameću brojna zanimljiva pitanja.

Što je zapravo populizam? Kako možemo utvrditi koje političare i političke stranke možemo nazivati populistima? Koji su glavni uzroci jačanja populističkih aktera u suvremenoj politici? Je li populizam zaista prijetnja liberalnoj demokraciji? Postoje li različiti tipovi populizma? Tim se pitanjima vrlo intenzivno bave društveni znanstvenici diljem svijeta.

(Marijana Grbeša i Berto Šalaj, Društvena istraživanja, 2017) i „Komuniciranje izvršne vlasti i javne uprave u medijaliziranom okruženju: izazovi i prilike“ (Marijana Grbeša, u: Koprić, Ivan i dr. (ur.), Građani, javna uprava i lokalna samouprava: povjerenje, suradnja, potpora, Zagreb, 2017). U knjizi su također korišteni sadržaji iz prezentacija koje smo zajednički održali na međunarodnim konferencijama i to: „Faces of Populism in Croatia“ (International Political Science Association, Montreal, Kanada, srpanj 2014); „Populism as a Strategy of Personalised Leadership: An Inquiry into Populist Discourses in Croatia“ (Centre for Southeast European Studies, University of Graz, Marija Bistrica, Hrvatska, studeni 2014); „From Ideology to Style: Textual Analysis of Populist Discourse in Croatia“ (Team Populism – Brigham Young University, London, Velika Britanija, svibanj 2015); „Textual Analysis of Populist Discourse in Croatian Presidential Elections“ (American Political Science Association, San Francisco, Sjedinjene Američke Države, rujan 2015); „The Rise of Populism in Croatia: The Curious Case of Most /The Bridge/“ (International Association for Media and Communication Research, Cartagena, Kolumbija, srpanj 2017) i „Populism and Media Populism in Croatia: The Case of Most“ (Inter-University Centre for Advanced Studies, Dubrovnik, Hrvatska, rujan 2017).

Znanstveno tematiziranje populizma novija je pojava koja, logično, prati njegovo jačanje kao društveno i politički relevantnog fenomena. Društveni se znanstvenici pojmom populizma naročito intenzivno bave u posljednja dva desetljeća. Takav interes rezultirao je brojnim knjigama, studijama i istraživanjima koja se bave različitim aspektima fenomena populizma u različitim dijelovima svijeta. U većini slučajeva riječ je o radovima koji se bave pojedinim državama, ili čak pojedinim političkim strankama, no u posljednje vrijeme sve su češći pokušaji komparativnih istraživanja koja uključuju više država iz određene regije ili čak države iz različitih regija.

Nažalost, ništa od navedenog nije slučaj u Hrvatskoj u kojoj je fenomen populizma u suvremenoj društveno-znanstvenoj literaturi uvelike zanemaren. O populizmu se u Hrvatskoj, doduše, puno govori, no vrlo rijetko koristeći se znanstvenim diskursom i metodologijom. O populizmu u Hrvatskoj najviše govore i pišu analitičari, novinari i političari, a najmanje društveni znanstvenici. Pritom analitičari i novinari u pravilu „znaju“ koga treba označiti populistom, ali ne mogu preciznije odrediti što konstituira populizam. Takva situacija nije neočekivana s obzirom na izostanak sustavnih znanstvenih i stručnih radova o populizmu na koje bi se analitičari i mediji mogli referirati. Iznimku od navedenoga predstavlja nekoliko radova (Milardović, 2004; Cipek, 2009; Zakošek, 2010; Šalaj, 2012, 2013; Grbeša i Šalaj, 2014, 2016, 2017; Derado i dr., 2016; Mustapić i Hrستیć, 2016, 2017), no ti radovi, s obzirom na ciljeve koje su si autori zadali, ne predstavljaju sustavan pokušaj bavljenja fenomenom populizma i populističkih političkih aktera. Očito je da hrvatskim društvenim znanostima, a posebice politologiji, tek predstoji sustavno bavljenje tim fenomenom.

Usredotočimo li se na hrvatsku politologiju, možemo postaviti tezu da takvo ignoriranje fenomena populizma proizlazi iz vrlo uskog razumijevanja političkog djelovanja prema kojemu se politika pojavljuje samo ondje gdje postoje politički akteri koji imaju moć vladanja nad drugima. Ključni akteri u takvom razumijevanju politike su političke elite i različita upravljačka tijela, a želje, interesi i preferencije građana prisutne su isključivo posredno, kroz djelovanje političkih stranaka. Na sve se druge oblike političkog sudjelovanja građana, pa tako i na populizam i populističke aktere, gleda sa sumnjom te se stoga takve pojave propušta tematizirati.

Međutim, može se tvrditi i da zanemarivanje fenomena populizma umanjuje sposobnost politologije da opiše, objasni i vrednuje suvremene političke procese i zbivanja. Naime, situacija u brojnim europskim državama, primjerice Grčkoj, Italiji, Španjolskoj, Francuskoj, a dijelom i Hrvatskoj, sugerira kako na populizam ne treba gledati isključivo kao na problem koji treba rješavati, nego i kao na logiku strukturiranja novih društvenih i političkih rascjepa. Sve manja potpora građana etabliranim, *mainstream* političkim strankama, sve veći porast potpore populističkim strankama, kao i sve veći broj demonstracija i protesta građana možda su naznaka uspostavljanja novog društvenog rascjepa, onoga u kojemu bi na jednoj strani bili antipopulisti, odnosno pripadnici aktualnog političkog establišmenta, a na drugoj kritičari tog establišmenta, među kojima vrlo bitnu ulogu imaju populisti. Stoga se može tvrditi da bi hrvatska politologija, i društvene znanosti općenito, izučavanjem populizma osnažile svoju sposobnost analize suvremenih društvenih i političkih procesa.

Ovu knjigu treba stoga shvatiti kao prvi korak ili inicijativu za sustavnim bavljenjem populizmom u Hrvatskoj te kao

poticaj drugim znanstvenicima da se posvete temeljitijim istraživanjima tog fenomena. Čak i ako ovdje izneseni pledoaje za takva istraživanja ostane mrtvo slovo na papiru, knjiga može biti korisna u smislu unošenja pojmovne jasnoće u javne, medijske i političke rasprave o populizmu te s njim povezane procese i fenomene.

U našoj knjizi fenomenu populizma pristupamo na dva ključna načina. S jedne strane čitateljima nudimo pregled, analizu i sintezu suvremene literature o populizmu te prikazujemo najvažnije spoznaje, rezultate istraživanja, ali i postojeće rasprave o tome što je populizam, kako ga istraživati i koji su njegovi pojavnici u suvremenim demokratskim sustavima. S druge pak strane, nadovezujući se na uvide drugih autora, nudimo svoju konceptualizaciju i metodologiju istraživanja populizma te prikazujemo rezultate naših, pionirskih nastojanja da istražimo prisutnost, intenzitet i tipove populizma u hrvatskoj politici do kojih smo došli korištenjem spomenutih istraživačkih metoda. Na taj način ovom knjigom povezujemo tri razine, odnosno nastojimo odgovoriti na tri istraživačka pitanja:

- 1) konceptualna razina – što je populizam;
- 2) metodološka razina – kako možemo istraživati populizam;
- 3) empirijska razina – je li i u kojim oblicima populizam prisutan u hrvatskoj politici.

Pritom je važno napomenuti kako se u svojim promišljanjima krećemo u okviru onoga što se u literaturi o populizmu naziva stranom ponude (*supply-side*), a odnosi se na analizu prisutnosti i intenziteta populizma među političarima, političkim strankama i političkim grupacijama u nekoj političkoj zajednici. U posljednjih nekoliko godina sve se više istraživača,

logično, počinje baviti i drugom stranom, odnosno stranom potražnje populizma (*demand-side*) koja se bavi pitanjem rasprostranjenosti i distribucije populističkih stavova i vrijednosti među građanima. Takva su istraživanja još uvijek na samim počecima, pri čemu je najzahtjevniji zadatak osmisliti skup pitanja kojim se može zahvatiti prisutnost i rasprostranjenost populizma među građanima, a koji će istovremeno razlikovati populističke stavove i vrijednosti od nekih srodnih fenomena. U našoj knjizi ukratko opisujemo i glavna istraživačka postignuća iz literature koja se bavi stranom potražnje, ali se primarno orijentiramo na stranu ponude, odnosno na analizu populizma među političarima.

U skladu s navedenim ciljevima, knjiga je strukturirana u nekoliko većih cjelina. U prvom se poglavlju ukratko bavimo porijeklom pojma populizma i njegovim korištenjem od kraja 19. stoljeća. Drugo poglavlje donosi pregled suvremenih razumijevanja populizma. Pritom razlikujemo nekoliko razina korištenja pojma – medijsko-analitičku, političku i znanstveno-istraživačku. U nastavku poglavlja prikazujemo glavne suvremene istraživačke pristupe populizmu – populizam kao tip stranačkog organiziranja, populizam kao strategija političke mobilizacije, populizam kao politički diskurs, populizam kao političko-komunikacijski stil te populizam kao „slaba“ politička ideologija. U trećem poglavlju predstavljamo naš, *inkluzivni* pristup populizmu, u kojemu u jednoj konceptualizaciji povezujemo dva razumijevanja populizma – populizam kao političko-komunikacijski stil i populizam kao „slabu“ političku ideologiju. Iako pristup i konceptualizacija koje predlažemo predstavljaju specifičnu kombinaciju uvida drugih autora, našu konceptualizaciju temeljimo na shvaćanju populizma kao svojevrsne političke metaideologije koju se može jasno

razlikovati od drugih političkih metaideologija (pluralizma i monizma), što predstavlja inovaciju u suvremenim raspravama o populizmu. Druga bitna inovacija koju donosi naša konceptualizacija je spomenuto povezivanje dva razumijevanja populizma, pri čemu najveću prednost našeg pristupa vidimo u mogućnosti jasnog razlikovanja političkih opcija koje se populizmom koriste kao stilskim alatom od onih kod kojih je populizam kontinuirano prisutan kao vrijednosno konstitutivno obilježje njihovog političkog programa i djelovanja. Predloženi pristup i konceptualizaciju potom uspoređujemo s *ideacijskim* pristupom koji u proteklih nekoliko godina dominira u politološkim istraživanjima populizma. Nadalje, u trećem poglavlju objašnjavamo razliku između populizma i nacionalizma, dvaju fenomena koji su, konceptualno gledano, različiti i čiji odnosi u političkom realitetu mogu poprimiti različite oblike. Razumijevanje odnosa između ta dva fenomena smatramo bitnim jer se pokazalo da se u političkom i medijskom, ali ponekad i u znanstveno-istraživačkom diskursu, ti fenomeni nekritički poistovjećuju ili nedovoljno jasno i precizno razlikuju. Druga politička pojava koju smatramo važnom za potpuno razumijevanje fenomena populizma, pa onda i za shvaćanje suvremenih političkih procesa, jest tehnokracija čiji odnos s populizmom također obrađujemo u trećem poglavlju.

Kako bi raspravu o populizmu u Hrvatskoj smjestili u širi okvir, u četvrtom i petom poglavlju prikazujemo najvažnije uvide iz bogate i opsežne literature koja se bavi pitanjima tipova populizma i uzrocima njegova jačanja u različitim dijelovima svijeta. Koristeći se spoznajama i rezultatima istraživanja drugih autora, u četvrtom poglavlju prikazujemo najvažnije populističke političke aktere u Sjedinjenim Američkim Državama, Latinskoj Americi i Europi. Naš je prikaz, dakle, ograničen na

tri regije, pri čemu je izbor uvjetovan dostupnom literaturom te opsegom knjige. S obzirom na velik broj populista koji se u proteklih nekoliko godina pojavio na svjetskoj političkoj sceni, nemoguće je svakog od njih obraditi kao zaseban slučaj. Umjesto toga, donosimo tablični pregled populističkih aktera u Europi, a detaljnije opisujemo nekoliko slučajeva koji dobro ilustriraju dominantne tipove populizma. Izbor tih slučajeva determiniran je našom konceptualizacijom populizma kao političke metaideologije koja se u empirijskim manifestacijama može pojavljivati u različitim tipovima. Drugim riječima, u četvrtom poglavlju najprije donosimo pregled dosadašnjih rasprava o tipologijama populizma i izazovima s kojima se susreću istraživači u kreiranju tih tipologija, a potom prikazujemo slučajeve koji reprezentiraju pojedine tipove populizma. Lijevi populizam prikazujemo kroz slučaj *Syrize* (Koalicije radikalne ljevice) u Grčkoj i na primjeru Huga Chaveza u Venezueli, centristički populizam obrađen je kroz slučaj Beppa Grilla i njegova Pokreta pet zvjezdica (*Movimento cinque stelle*, M5S) u Italiji, dok je desni populizam prikazan kroz primjer Nacionalne fronte u Francuskoj. Poseban dio analize usmjeren je na pitanje koje intrigira brojne analitičare i istraživače – što se događa kada populisti osvoje vlast? Naime, ako se populizam promatra kao dio šire, protestne politike, onda se kao logično nameće pitanje ponašanja populističkih aktera kad postanu dio vlasti. Polazeći od razlika u ponašanju populističkih aktera nakon osvajanja vlasti u Grčkoj i Venezueli, te razmatrajući situacije u kojima su populistički akteri u pojedinim europskim državama bili dio koalicijskih vlasti, predložimo moguću klasifikaciju ponašanja populista u situaciji kada sudjeluju u obnašanju vlasti.

U petom poglavlju analiziramo glavne razloge nedavnog jačanja populizma i populističkih aktera u suvremenim

društvima. Pritom je analiza usmjerena na skiciranje teorijskog modela koji bi obuhvatio sve najvažnije odrednice koje utječu na političku snagu populističkih aktera. Pitanje uzroka jačanja populizma treba obuhvatiti bar dvije razine. Prva razina odnosi se na strukturne, to jest kontekstualne činitelje koji predstavljaju okvir djelovanja populističkih aktera. Ona se dalje može podijeliti u nekoliko dimenzija od kojih su najvažnije socioekonomska (primjerice, gospodarsko stanje u kojem se neka politička zajednica nalazi), medijska (odnos medija prema populističkim akterima), politička (struktura i djelotvornost postojećeg političkog i stranačkog sustava te, posebice, dubina jaza između demokratskih ideala i prakse te intenzitet napetosti između liberalnog i demokratskog segmenta političkog sustava) i sociokulturna (dominantni politički stavovi i vrijednosti građana u nekoj zajednici). Druga razina se bavi političkim akterima koji, djelujući u prethodno opisanom kontekstu, promoviraju populizam kao političku ideologiju. Tu je glavni zadatak analizirati specifična obilježja uspješnih populističkih lidera i pokreta. Drugim riječima, u značajnom dijelu istraživačke zajednice postoji suglasnost da uzroke populizma treba tražiti u kombinaciji strukturnih činitelja i djelovanja određenih aktera, pri čemu sustavno razložene teorije o uzrocima populizma, koja bi uvažila i specificirala sve navedene dimenzije, još uvijek nema.

Posebnu pozornost u našem razmatranju odrednica jačanja populizma odlučili smo posvetiti medijima i njihovoj ulozi u tom procesu. Pitanjem medijskog populizma bavimo se u zasebnom, šestom poglavlju u kojem sagledavamo ulogu medija u jačanju populističkih aktera, ali se bavimo i populističkim diskursom samih medija koji nazivamo *populističkim novinarstvom*.

Sedmo poglavlje odnosi se na središnje istraživačko pitanje ove knjige – je li populizam prisutan u hrvatskoj politici? U tom poglavlju najprije, na tragu našeg inkluzivnog pristupa populizmu, prezentiramo našu operacionalizaciju populizma, istraživački dizajn i matricu na temelju koje smo, koristeći se metodom analize sadržaja, proveli istraživanje populizma u Hrvatskoj. To se istraživanje sastoji od tri studije provedene od 2009. godine naovamo koje, osim što pokušavaju utvrditi prisutnost populizma u Hrvatskoj, nastoje spoznati nešto i o njegovoj prirodi.

U osmom poglavlju analiziramo ambivalentan odnos populizma prema liberalnoj demokraciji, odnosno, raspravljamo je li populizam dobar, loš ili zao. Naime, upravo se proučavanjem populizma može steći vrlo dobar uvid u prirodu izazova s kojima se suočavaju suvremene liberalne demokracije. Pritom je naša teza kako populizam u odnosu prema liberalnoj demokraciji može imati dva lica. Jedno je ono negativno, prijeteće, koje uočava i ističe većina političkih teoretičara, *mainstream* političara i medija. Viđen na taj način, populizam je prijetnja stabilnosti suvremenih liberalno-demokratskih poredaka. Populizam je svojevrсна patologija koja, ako je se na vrijeme ne odstrani, u konačnici može dovesti do kraha demokracije i regresije u neki nedemokratski oblik vladavine. Jedan dio tih teoretičara čak tvrdi kako je populizam zapravo fašizam 21. stoljeća. Drugo lice populizma puno se rjeđe ističe u suvremenoj politološkoj literaturi, ali i među političarima i medijima. Prema tom viđenju populizam isticanjem nekih ideja, koje su dio populističke ideologije, može pridonijeti prevladavanju krize suvremenih liberalnih demokracija i obnovi demokratske ideje. Detaljno prikazujemo te dvije pozicije, pri čemu smatramo da je stav pojedinih teoretičara prema odnosu liberalne

demokracije i populizma uvelike uvjetovan njihovim viđenjem normativno poželjnog modela demokracije te, kod nekih, njihovim političko-ideološkim pozicijama. U završnom dijelu poglavlja objašnjavamo naš stav o pitanju odnosa populizma i demokracije, pri čemu je naša temeljna teza da se tip tog odnosa – populizam kao prijatna demokraciji ili populizam kao korektiv demokracije? – ne može *a priori* teorijski odrediti. Za to nam je potrebna empirijska analiza ideja i djelovanja pojedinih populističkih aktera.

U zaključnom poglavlju još jednom sažimamo najvažnije konceptualne, metodološke i empirijske spoznaje ove knjige te ukazujemo na moguće smjerove budućih istraživanja populizma u Hrvatskoj.